

УДК: 101.8

ЭРКИНЛИК ФЕНОМЕНИНИ ХОЗИРГИ ЗАМОН ВА АНТИК ДАВРДАГИ ТАЛКИНИНИНГ КОМПАРАТИВИСТИК ТАХЛИЛИ

КОМПАРАТИВИСТСКИЙ АНАЛИЗ ИНТЕРПРЕТАЦИИ ФЕНОМЕНА СВОБОДЫ В НОВОЕ ВРЕМЯ И АНТИЧНОСТИ

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE INTERPRETATION OF THE PHENOMENON OF FREEDOM IN MODERN TIMES AND ANTIQUITY

Рахимджанова Дилнавоз Суннат қизи¹

Аннотация

Мақолада антик давр файласуфларининг трансформацион кўринидаги эркинлик тўғрисидаги фикрлари билан ҳозирги замон қарашлари таққослаш учун социологик тадқиқот натижалари берилган. Жумладан, солиштириш жараёнида уларнинг фикрларини алоқадорлиги ва бир-бирларидан фарқ қилувчи тарафлари кўриб чиқилган. Тадқиқот доирасида эркинлик тушунчасини тўғри талқин қилишда антик давр файласуфларининг фикрлари ёрдам бериши, ҳозирги жамиятдаги мавжуд эркинлик антик даврдаги эркинлик билан ўхшаш томонлири, эркинлик тушунчаси бир ёқламали эмас трансформацион хусусиятга эгаллиги ҳақидаги фаразлар ишлаб чиқилган. Социологик суҳбат орқали бу масалаларга жавоб топишга ҳаракат қилинган. Тадқиқот натижалари умумлаштирилиб, эркинлик ҳозирги кунда ҳам долзарб муаммолиги асосланган.

Аннотация

В статье приводятся результаты социологического исследования по сравнению современных взглядов со взглядами древних философов на трансформационную визуальную свободу. В частности, в процессе сравнения учитывалась их точка зрения на предмет их актуальности и отличий друг от друга.

¹ PhD, Ижтимоий фанлар кафедраси катта ўқитувчиси, ALFRAGANUS UNIVERSITY, Тошкент, Ўзбекистон ruzmatova.dilnavoz@gmail.com ORCID: 0000-0002-1857-7006

друга. В рамках исследования были разработаны гипотезы о том, что правильной интерпретации понятия свободы способствуют мнения философов древности, что существующая свобода в современном обществе имеет сходную сторону со свободой в древности, что концепция свободы имеет неодносторонний трансформационный характер. С помощью социологической беседы были предприняты попытки найти ответы на эти вопросы. Результаты исследования были обобщены и основаны на текущей проблеме свободы.

Annotation

The article presents the results of a sociological study comparing modern views with the views of ancient philosophers on transformational visual freedom. In particular, the comparison process took into account their point of view on the subject of their relevance and differences from each other. Within the framework of the research, hypotheses were developed that the opinions of ancient philosophers contribute to the correct interpretation of the concept of freedom, that the existing freedom in modern society has a similar side to freedom in antiquity, that the concept of freedom has an unequal transformational character. With the help of a sociological conversation, attempts were made to find answers to these questions. The results of the study were summarized and based on the current problem of freedom.

Калит сўзлар: эркинлик, давлат, қонун, ахлоқий эркинлик, ўзбошимчалик, масъулият, жавобгарлик, мутлақ эркинлик, трансформация, социологик суҳбат.

Ключевые слова: свобода, государство, закон, моральная свобода, произвол, ответственность, абсолютная свобода, трансформация, социологическая беседа.

Keywords: freedom, state, law, moral freedom, arbitrariness, responsibility, absolute freedom, transformation, sociological conversation.

Кириш

Эркинлик муаммоси жаҳон миқёсидаги долзарблиги жиҳатидан ахборотлашган жамиятнинг турли соҳаларида шаклланаётган эркинликни асослаш заруриятини туғдиради. Хусусан, ҳуқуқ, ахлоқ, ижтимоий, сиёсий соҳаларида ҳам у ўз долзарблигини йўқотмаган. Бу масала ечимини топишга бўлган интилиш ривожланган мамлакатлар саналган АҚШ, Германия, Франция, Испания, Швеция, Голландия, шунингдек, Россия, Хитой, Ҳиндистон, Япония каби шарқ мамлакатларида ҳам ҳеч қачон тўхтамаган. Информацион-коммуникацион технологиялар ривожланаётган шароитда инсон эркинликни янги талқин ва чекловлар орқали таърифлаб, илмий методологик ёндашувлар позициясидан детерминлайди. Эркинликни соҳавий тадқиқ этиш информацион шаклдаги жамият шароитида фақатгина эркинлик феноменини ҳуқуқий маданият категорияси сифатида кенгайтириш билан чегараланмайди. Унинг ҳуқуқий ва ахлоқий аспекти билан биргаликда фаолият юритиши каби ўзига хос хусусиятларини очиб беришига ҳам имкон беради. Ушбу муаммонинг фалсафий аспекти кейинги давр мутафаккирлари, масалан, янги замон файласуфлари, экзистенциалистлар томонидан ўрганилган. Ҳозирги замон изланувчилари эса Платоннинг диалоглари, «Давлат», «Қонунлар», Аристотелнинг «Этика», Плотиннинг «Эннеадалар» асарларини тадқиқ этмоқдалар. У ердаги эркинлик ҳақидаги қарашларни

бизнинг давр жамиятини эркинликка бўлган муносабати билан таққослаш ёрдамида тадқиқ этиш долзарб аҳамиятга эга.

Материал ва метод

Антик давр фалсафаси билан шуғулланган ва шуғулланаётган фалсафа тарихчилари жуда кўп. Замонавий тадқиқот ишларининг аксарияти антик фалсафанинг турли жабҳалари ва уни ўрганиш масалаларига бағишланган. Шунингдек, антик давр юнон классик файласуфлари таълимотларида муҳим жой олган эркинлик тушунчасини ўрганган тадқиқотчилар сафига И.Берлин [1], В.С.Соловьев [3], А.Н.Харламов [4], Г.Уотсон (G.Watson) [9] кабилар киради.

Тадқиқот олиб бориш давомида тизимлилик, назарий-дедуктив хулоса чиқариш, анализ ва синтез, тарихийлик ва мантиқийлик, қиёсий-компаративистик таҳлил каби илмий-фалсафий тамойиллар, социологик суҳбат каби усуллардан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар

Эркинлик ҳар бир даврда энг баҳсли тушунчалар даражасида эътибор марказидан сира четга чиқмаган. Айниқса, гуманитар билимлар тадқиқотининг предмети сифатида ҳозирда аҳамиятли бўлиб келмоқда. Эркинлик турли шаклга кирувчи, давр

рухиятига мослашувчан, серқирра семантик белгиларга эга феномен сифатида ўзини намоён этади. «Бу сўз шунчалик мужмалки, – дейди XX асрнинг инглиз либерал мутафаккири И.Берлин, – уни ис-таган талқинда кўрсатиш мумкин» [1]. Шу давргача бўлган муддат ичида у фаолият, ирода, муносабат, танлов, фикр кабилар билан бирга изоҳланиб, маъно жиҳатдан кенгайиб келган. Фалсафа тарихи бўйича тадқиқотлар орасида эркинлик масаласини турли жиҳатдан кўриш, фалсафий-тарихий жараёнда маълум бир методларни қўллаган ҳолда, ушбу муаммо ечимини бериш доим долзарблигини йўқотмаган.

Тарихий-фалсафий жараён асносида эркинлик феномени трансформациясини таҳлил қилиш орқали ҳозирги замон талаблари бўйича эркинликни тушуниш айнан антик даврдаги ушбу тушунчанинг ўхшаш тарафлари кўплиги ҳамда бу жамият ҳаётида алоҳида ўрин эгаллашини, ҳар бир шахснинг индивидуаллигини тасдиқлашини кузатиш қийинчилик туғдирмайди.

Бизнинг давримизда ҳам у жамиятимизда алоҳида ўринга эга. Унинг акси ва ҳимоясини ҳар бир давлатнинг ҳуқуқий ҳужжатларида кўплаб учратамиз. Жумладан, Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида «эркинлик» сўзининг ўзи 18 марта ишлатилган. Ушбу атама давлат фуқароси, жамиятдаги ҳар бир шахс билан узвий боғланади. Уларнинг ҳимояси норматив ҳужжатларда белгилаб қўйилган.

«Ўзбекистон Республикасида демократия умуминсоний принципларга асосланади, уларга кўра инсон, унинг ҳаёти, эркинлиги, шаъни, қадр-қиммати ва бошқа дахлсиз ҳуқуқлари олий қадрият ҳисобланади.

Демократик ҳуқуқ ва эркинликлар Конституция ва қонунлар билан ҳимоя қилинади» (13-модда) [10].

Конституцияда келтирилган эркинлик ҳақидаги қисмлар антик давр мутафаккирларининг қарашлари билан мос келишини исботлаш қийин эмас.

Илмий адабиётларда акс этувчи «эркинлик» тушунчаси кўп асрлик тарихга эга. Эркинлик категорияси жамият ривожланиб бориши жараёнида янги моҳият билан тўлдириб борилган. Дунёвий тарихий педагогик жараён мазмунида эркинлик ҳам умумфалсафий, ҳам тор педагогик маъно касб этади.

Антик даврда эркинликнинг илк тасвирлари инсонлар онгида шакллана борган. Эркинликнинг илк тушунчаси «қонун», «полис», «фуқаро» тушунчалари билан боғланган. Аммо кейинчалик бу атама кенгроқ кўламга ёйилган ҳамда унга бўлган муносабат ўзгариб, қизиқиш ортиб борган. Эркинлик полис чегаралаган доирадан чиқиб, софистлар қўлида соф фалсафий тушунчага айланган. Унинг инсон билан алоқасини келтирган ҳолда, эркинлик полис қонунларидан ташқари ҳолатда ҳам эга бўлиш мумкинлиги ҳақидаги нуқтаи назар келтириб ўтилган.

Агар юнон классик фалсафаси вакили Сократ фикрларини ундан олдин яшаб ўтган файласуфлар қарашлари билан таққосласак, унинг специфик ҳеч кимга ўхшамаган ёндашувини кўриш мумкин. У илк бора ахлоқий танловни эркинлик сифатида қўллайдди. Яъни, аввалгидек инсон фақат полис фуқароси бўлгани учун ёки ҳеч қандай тазйиқларсиз фаолият олиб бориш орқали эркин ҳисобланмай, ахлоқ нормалари чегарасидан четга чиқмаган ҳолда, фаолият олиб бориши орқали эркинлигини айтиб ўтган. Эркинлик ўз ҳирсларини қондириш фаолияти эмас, балки ана шу ҳирсдан воз кечган ҳолда эзгуликка интилишдир [8].

Яна бир компаративистик таҳлилни Сократ ва Платон қарашларини солиштирганда кўриш мумкин. Платон ўзининг фалсафий қарашларининг бошида Сократнинг фикрларига қўшилган ҳолда, инсон қалби ўз тақдирини эркин равишда танлайди, унга ҳеч қандай тўсиқлар қўйилмайди, ҳеч қандай аралашувлар унинг эркин танловини ўзгартира олмайди. Қалб танловдан сўнг барча хотираларни унутиб, ўша танлаган қисмати билан яшайди. Сократнинг эркинликка эришиш тўғрисидаги фикрларида Платон файласуфларгина унга етишган ҳолда соялар оламидан чиқишлари мумкинлиги ҳақида фикр юритади. Бироқ фаолиятининг сўнгги даврларида Платон эркинликка инсон учун зарарли ва керак бўлмаган нарсасифатида қарай бошлайди. Шу ўринда, В.С. Соловьев «Платон ўз ижодида Сократнинг эркин фикрни улуғловчи куйларидан паст, қуйи даражага, инсон устидан тотал назоратни оқловчи «Қонунлар» даражасига тушиб кетган» [3], – деб ҳисоблаган. Платон ўзининг «Давлат»ида эркинлик инсон қўлида вайронкорликка олиб бориши тўғрисидаги салбий фикрларни илгари суради. Эркинлик фақат давлатга хос, барча давлат учун хизмат қилиши даркор [8].

Аристотель ва Платон қарашлари таҳлил қилинганда, уларнинг фарқларини англаш қийин эмас. Аристотель Платоннинг фикрларини ёшлик даврида ёқлайди, улардан илҳомланади, ҳайратланади. Аммо вақт ўтиб, устозининг камчиликларини англаб, ўз фикрини ўзгартириб боради. У эркинликни салбий тусда кўрмайди, яна уни мавҳумлик билан ҳам боғламайди. Эркинлик ҳар бир инсонда эркин фаолият юритиш, ўзбошимчалик билан ифодаланади. Аристотель фалсафасида учрайдиган ўзбошимчалик тўғрисидаги масала инсон табиатидаги танлов, ирода, интилиш ва мақсадларнинг ўзаро узвий алоқадорлигини ўзида мужассамлаштиради [4]. Инсон кўпинча ақл билан эмас, балки ҳиссиёт, эҳтирослар билан иш тутаяди. Шунда унинг эркин танлови юзага чиқади. Мустақил хатти-ҳаракат қилар экан, ҳар бир фаолиятининг келтириб чиқарувчи оқибатларига ҳам ўзи масъулдир. Ўзбошимчалик тагида қилмишларига жавобгарлик, масъулият каби факторларга ҳам боғланиб кетади. Ҳар бир инсон

муайян қилмишни танлаш имконига эга ва бу танловда у мустақил. Танловнинг оқибатига ўздан бошқа ҳеч ким жавобгар эмас. Кўриниб турганидек, эркинлик Аристотел ёндашувида детерминизм билан уйғун ҳолда келади.

Неоплатонизм вакиллари ижодида эркинлик ўзига хос кўриниш касб этади. Унда инсон эркинлиги ҳақида гап кетар экан, у бир вақтнинг ўзида ҳам эркин, ҳам эркин эмас. Неоплатончилар қарашларини Сократ, Платон ва Аристотель ишлари билан солиштирадиган бўлсак, бир томондан, барчасининг синтези, бошқа томондан, уларга умуман ўхшамаган ёндашув гувоҳи бўламиз. Бунда қиёсий таҳлил ўз ишининг натижасини кўрсатади. Улар фикрича, инсонларнинг ўзи эмас, балки уларнинг қалбларигина эркин бўлиши мумкин, мутлақ тугал эркинлик Ягоналикда ўз ўрнини топади. Эътибор берадиган бўлсак, уларгача бўлган файласуфларда абсолют эркинликка эришиш тўғрисида сўз бормайди. Плотин ва унинг издошлари абсолют эркинлик Ягоналикда ўз аксини топиши, у инсонга Ягоналикдан Ақл, Қалб босқичлари орқали ўтишини таъкидлайдилар. Бироқ инсон танаси эркин бўла олмайди, чунки у табиат ва жамият қонунларига бўйсунмишга мажбур. Айнан шу томондан инсон эркин эмас. Лекин инсон қалбига қулоқ солиб, моддий дунё лаззатларини ортда қолдирсагина эркинлик ҳиссини туя олади. Бу қарашлар кўриниши Сократнинг руҳий эркинлик тўғрисидаги фикрлари билан айнанлашади [8].

Демак, эркинлик масаласини тарихий-фалсафий жараёндаги антик давр чегарасида ўрганиб, ўша даврга тегишли мутафаккирлар фикрларини компаративистик усулдан фойдаланган ҳолда, унинг трансформацияга учраганини аниқладик. Тадқиқот ишимизни илмий ва амалий жиҳатдан бойитиш мақсадида социологик услубларни ҳам ёрдам учун жалб қилдик. Социологик ёндашув асосидаги тадқиқот усуллари билан айнан социологик суҳбат (интервью) дан фойдаландик. Уларни тузиб чиқишда айнан антик давр файласуфларининг қарашларига таяндик. Ушбу тадқиқот усули ёрдамида биз жамиятдаги, хусусан, фалсафа соҳаси билан яқиндан таниш бўлган шахслар иштирокида эркинлик умумий тушунилиши, шу ўринда антик давр қарашлари билан ҳозирги даврдаги айнан эркинликка бўлган муносабатнинг ўхшаш томонлари борлиги, айрим жиҳатларда уни айнан тарихий тажрибалардан ўрганишга зарурият мавжудлиги каби натижаларга эга бўлдик.

Шу ўринда социологик суҳбат таҳлилини келтириб ўтишни жоиз деб топиш мумкин. Айнан замонамизнинг фалсафа тарихи ихтисослиги мутахассислари қарашларини, илмий тажрибаларини билишимиз компаративистик таҳлилда қўл келиши асосланади. Бунда антик давр фалсафасидаги эркинлик тўғрисидаги қарашларнинг мос ва фарқли жиҳатлари аниқланади. Социологик суҳбат бир неча

мутахассислар, жумладан фалсафа фанлари доктори, профессор Ж.М.Холмўминов, фалсафа фанлари доктори, профессор Г.М.Рузматова, фалсафа фанлари номзоди, профессор Р.Р.Каримов, фалсафа фанлари номзоди, профессор в.б. Г.Т.Кабулниязова, фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент в.б. М.К.Тўлаганова, фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент в.б. Х.И.Тошов кабилардан олинди. Улар ўз илмий тажрибаларига асосланиб, шахсий қарашларини айтиб ўтдилар. Уларнинг фикрларини ҳозирги замон руҳиятидан келиб чиқиб, уни антик давр эркинлик қарашлари билан компаративистик усулда қиёслаш имкони бор. Демак, ушбу суҳбатдан қуйидаги натижаларга эга бўлдик:

● эркинлик тўғрисидаги умумий таърифлардан унинг нисбий тушунча эканлиги, уни доимо турли хил тушуниш, икки хил – тор ва кенг маънода қўлланилиши таъкидлаб ўтилди. Кенг маънода, инсон цивилизацияси ютуғи, инсон қалби ҳолати сифатида келтириб ўтилди. Эркинликни айнан инсон руҳи, ички дунёси билан боғлиқлиги ҳақида фикр билдирилди. Тор маънода, масъулият, ҳуқуқ, бурч, жамият ривожига қонунлар доирасида инсон фаолияти чегаралангани, шунингдек, у ўзининг қалб амри орқали мажбуриятларини англаб бажариши эркинликни таъминлаши мумкин. Шу билан бирга, эркинлик шахс ўзини ўзи тўлиқ намоён қила олиши, ўзи истагандек яшаши, фикрлаш фаолиятининг эркин танлови, иқтисодий ва фундаментал ҳуқуқлари таъминланган ҳолатда эркин яшаши тўғрисидаги қарашлар билан ҳам боғланиди;

● мутахассислар томонидан индивидуал эркинлик қонунлар чегарасида мавжуд эмас, деган пессимистик ғоялар сифатида, у инсоннинг мавжудлигини таъминловчи ҳодиса ва жараён, унинг инсон ижодини уйғотувчи вазифаси борлиги, унинг тушунчаси турли-туманлиги, унинг инсон учун аҳамияти жуда катталиги очиб берилди. Агар индивид эркинлиги қатъий чегараланса, қалбан қўл бўлиб қолиши ҳақидаги фикрлар ҳам билдирилди. Бундан ташқари, соcio-маданий муҳит имкон берган ҳолатда дунёқараши, истаги, маслағидан келиб чиқиб, ўзи истаган ҳолда яшаши индивид ҳаётида эркинлик бўлишини таъминлаши тушунтирилди;

● эркинликнинг жамиятдаги ўрни масаласи турли ёндашувларни ўз ичига олиши айтиб ўтилди. Жамият давлат тасарруфида экан, унинг механизмига, яъни қонунларига бўйсунди, жамиятдаги шахслар ўртасида ҳар томонлама тенглик мавжуд бўла олмайди, шу туфайли улар бири-бирига бўйсунди, деган қарашлар билан бир қаторда, жамиятда эркинликни қандай таъминланганлигига қараб, унинг ривожига баҳо берилиши мумкин, у ҳаёт сифати мезони сифатида келиши тўғрисидаги фикрлар айтилди. Инчунун, жамиятда, у қанчалик технологик ривожланган бўлмасин, эркинлик йўқлиги инсон

хуқуқлари бузилишига сабаб бўлиши, лекин жамиятда эркинлик доимо чегарада сақланиши, у ўзини тўлиқ намоён қилмаслиги, уларни қай миқдорда бўлишини давлат ва раҳбар тайинлаши, жамиятдаги эркинлик шахсларнинг ижодий потенциали намоён бўлишида хизмат қилиши борасидаги нуқтаи назар илгари сурилди. Жамиятда эркинликни таъминлаш, уни тўғри тушунтириш учун ҳуқуқий ва конституциявий эркинлик билан чекланмай, шахс онгида уни тўғри шакллантириш учун бошқа манбалардан ҳам фойдаланиш талаб этилиши айtilди;

● мутахассисларнинг барчаси ҳаётимизда, моддий оламда мутлақ эркинлик мавжуд эмаслигини бир овоздан тасдиқлашди. Уларнинг айримлари инсоннинг тана эҳтиёжларини қондиришга маҳкумлиги, инсон тафаккури уни тизгинда ушлаши, у фақат интилинувчи мақсад сифатида кўриниш касб этиши, у дунёдаги барча эркинлик хусусиятларини ўзида жамлаган конструкция сифатида намоён бўлишида кўриниши, аммо руҳият оламида уни учратиш мумкинлиги, у фақат Худога, илоҳга хос хусусиятлилиги, уни айнан Худога бўлган муҳаббат орқали бир қисмига эга бўлиш мумкинлиги таъкидлаб ўтилди. Шу билан бирга, уни жамият учун зарар келтиришига ҳам эътибор берилди;

● ихтисослик вакиллари бу масалага турлича ёндашдилар. Унинг манбасини икки хил маънода кўрсатиш, яъни назария сифатида ва руҳий ҳолат кўринишида намоён этиш мумкин, дея айtilди. Назарий жиҳатдан у антик меросга, жамият қонунларига бориб тақалишини, руҳият жиҳатидан инсон қалби билан боғланиши гапирилди. Демак, улардан бирлари эркинликнинг манбасини хоҳиш-истакларимиз, бошқалари эса ибтидоий тузум билан, яна бирлари эса ижтимоий муносабатлар билан боғладилар;

● суҳбатдошлар эркинликка ижобий ва салбий баҳо бериш ҳам нисбий саналиши, эркинликни истаган ишини истаганча бажариш сифатида тушуниб амал қилиш уни ҳайвондан фарқини қолдирмаслиги, ҳозирги жамиятда фақат эркинликларга урғу беришиб, бурч-мажбуриятларини унутиб қўйишлари ҳамда тафаккур доираси тор бўлганларда эркинлик ҳам салбий тусда қўлланилиши, уни жамият қонунлари, инсон бурчи ва масъулияти сифатида қабул қилиниши салбий жиҳатларига тўсқинлик қилиши мумкинлиги, уни ҳаддан ортиқ берилиши эса жамиятда хаос ва анархияни вужудга келтириб, уни пароканда қилиши тўғрисида фикр юритдилар;

● эркинликка фалсафий ёндашув фундаментал масала саналиши, шу кўринишдагина унинг амалий аҳамиятини аниқлаб олишимиз мумкинлиги таъкидланди. Агар инсон эркин тарзда бурчларини англаб бажарса, эркин фаолияти оқибатларига жавобгарликни ҳис этса, шу билан бирга, ижодий фаолияти давомида у эркинлик руҳи билан амалга ошириш орқали амалий натижаларга эришса,

эркинликнинг амалиётдаги, ҳаётимиздаги мавжудлигини кўришимиз қайд этилди. Унинг амалиётдаги кўриниши конституция ва кодексларда акс этиши, жумладан, «эркинлик» тушунчаси маълум бир гуруҳ ёки табақаларнинг фойдаси учун хизмат қилмаслигини таъминлаш мақсадида ҳамма учун бир изоҳни ишлаб чиқиш кераклиги, бу муаммал таърифни эса фақат фалсафа бера олиши борасидаги нуқтаи назар билдирилди;

● эркинликнинг давлат бошқарувидаги ўрни эркинлик нисбий тушунча сифатида изоҳланиши орқали у ерда эркинлик ўзини тўла кўринишда, мутлақ шаклда намоён бўла олмаслиги ҳақида мулоҳаза қилинди. Бироқ уни давлат бошқарув органларидаги ўрни бекиёслиги, айнан унинг борлиги жамиятда, давлатнинг суд-ҳуқуқ тизимида, шахсларнинг ижтимоий муносабатларида бўлиши талаб этилиши зарурлигига алоҳида эътибор берилди. Унинг мамлакатимиз сиёсатида ҳам қўлланилаётганини ёшларнинг эркин, креатив фикр билдираётганларида, ҳуқуқ-эркинликлари ҳақидаги билимларга эгаликлари ва уни талаб эта олаётганларида, ОАВга берилаётган имкониятларда кўриш мумкинлиги тўғрисида фикр юритилди. Давлат бошқарувидаги муҳим элемент фуқароларни ҳар томонлама ҳуқуқ-эркинликларини таъминлашдан иборат экан, демак эркинликни ундаги роли асосий, аҳамиятли саналиши хулосаланди;

● суҳбатда иштирок этган мутахассислар антик давр қарашлари билан ҳозирги замон қарашларини компаративистик таҳлилдан ўтказганларида бир қанча хулосаларга келдилар. Яъни, уларнинг деярли барчаси антик давр «эркинлик» тушунчаси таърифлари ҳозирги замон фикрлари билан мазмунан-моҳиятан мослиги, аммо структуравий, тузум жиҳатдан фарқ қилишига тўхталдилар. Яъни, антик давр эркинликка берилган тушунчалар тамал тоши бўлиб хизмат қилиши, ўша даврда унга ахлоқий, сиёсий, ижтимоий жиҳатдан ёндашиб берилган изоҳлар мазмунан ўзгармаганлиги, уларнинг айримларини айнан деб ҳам олишимиз, масъулият ва бурч билан антик даврда ҳам боғланганини таҳлил ёрдамида билишимиз мумкинлиги, унинг илоҳиёт ва руҳиятдаги роли, ўша даврдаги фикрлар бизнинг фикрларимиз билан мутаносиб келишини, эркинлик ўша даврда ҳам, ҳозирги вақтда ҳам ўта долзарб бўлгани тўғрисида мулоҳаза билдирилди.

Олинган натижаларни таҳлил қиладиган бўлсак, уларни антик давр ғоялари билан солиштирсак, ўхшашликлар кўп учраётганининг гувоҳи бўламиз. Шундай экан, эркинликнинг антик даврдаги мазмунини ўрганиш ҳозирги кун тажрибасига керакли манба сифатида хизмат қилади. Бундан ташқари, ушбу параграфда эркинлик феноменини бир даврнинг ўзида бир неча бор трансформацияга учраганига гувоҳ бўлдик.

Хулоса

Ҳозирги замон руҳиятидан келиб чиққан ҳолда, «эркинлик» тушунчасини ҳам ҳуқуқ, ҳам сиёсат, ҳам жамият, ҳам қонун, ҳам ахлоқ, ҳам илм, ҳулас, барча соҳаларда қўлланилишини кузатиш мумкин. Шундай экан, юқорида келтирилган барча фикрларни давримизга боғлаб кўрсатишимиз қийинчилик туғдирмайди. Яъни, ўша давр руҳияти билан ҳозирги замон руҳиятидан келиб чиққан ҳолда, унинг трансформацияга учраганини ҳам англаш мумкин. Хулоса қилиб айтганда, «эркинлик» тушунчаси даврлараро шаклан трансформацияга учраб келган бўлсада, мазмунан у инсон қалби ва руҳида асл мазмунини йўқотмаган.

Бу юқоридаги қарашлар эркинликни хато йўналишда тушунишнинг олдини олган ҳолатда, унинг асл моҳиятини очишга ёрдам беради. Шу каби қарашларни жамиятимизда шаклланиб келаётган ёш авлод руҳига сингдириш жамият ва давлат ривожига ўз ҳиссасини қўшувчи ёшлар сафини кенгайтиради. Эркинликка нисбатан бу каби ёндашувлар унинг ҳозирги замонда ҳам, келажақда ҳам ўрни беқиёс бў-

лишини таъминлайди. Зеро, инсоният мавжуд экан «эркинлик» тушунчаси ҳам у билан бирдек мавжуд.

Фикрларимиз амалий тасдиқ топиши учун тадқиқот ишимизни олиб боришда биз нафақат антик давр мутафаккирларининг фикрлари билан танишдик, балки ҳозирги замон ёш авлод вакиллари-нинг эркинлик борасидаги тасаввурларини ҳамда фалсафа тарихи ихтисослиги мутахассисларини ушбу феномен юзасидаги илмий қарашларини ўрганишга ҳаракат қилдик. Бу масалани социологик сўровнома ва социологик суҳбат орқали амалга оширдик. Ушбу тадқиқотимиз натижалари юзасидан биринчи бобимизда алоҳида тўхталиб, батафсил маълумотларни келтирдик. Улардан хулоса қиладиган бўлсак, юқорида келтирилган маълумотлардан эркинлик ҳақидаги қарашлар у даражада тўлиқ ва тўғри эмаслиги, у тўғрисидаги айрим билимларнинг етишмаслиги аён бўлди. Жумладан, мутахассислар билан ўтказилган суҳбатдан эркинлик атамасини баён этишдаги кўмакни айнан антик давр фалсафа тарихи тажрибаларидан олиш долзарб масала эканлиги аён бўлди.

Адабиётлар

1. Берлин И. Философия свободы. Европа / пред. А. Эткин-да. – М.: Новое литературное образование, 2001. – 448 с.
2. Раҳимджанова Д.С. Юнон мумтоз фалсафасидаги Аристотел фалсафий қарашларида эркинлик феномени // *The Journal of Academic Research in Educational Sciences*. – Tashkent, Uzbekistan, 2021. – Volume 2, Issue 2. – Б. 995-1006.
3. Соловьев В.С. Соч.: В 2 т. – М., 1990. – Т. 1. – 892 с.
4. Харламов А.Н. Особенности формирования категорий свобода воли, вина и ответственность в эпоху Античности // *Вестник: Воронежского государственного университета. Серия «Лингвистика и межкультурная коммуникация»*. – 2007. – 98-102 с.
5. Rakhimdjanova D.S. The concept of the idea of freedom in ancient and medieval philosophy // *Psychology and Educational*. – Volume 58, Issue 1, 2021-01-29. – 4553-4563 p.
6. Rakhimdjanova D.S. The emergence and transformation of the term freedom, studied in the philosophy of antiquity // *The Journal of Academic Research in Educational Sciences*. – Tashkent, Uzbekistan, 2021. – Volume 2, Issue 3. – P. 603-613.
7. Raximdjanova D.S. Aflotun qarashlarida erkinlik tushunchasining tasnifi // *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. Scientific journal. ISSN 2181-1784*. – Tashkent, Uzbekistan, 2021. – Volume 1, Issue 1. – B. 45-55.
8. Raximdjanova D.S. Komparativistik uslubda antik yunon falsafasidagi erkinlik masalasining tahlili // *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*. – Tashkent, Uzbekistan, 2021. – Volume 1, Issue 3. – B. 154-165.
9. Watson G. Responsibility and the Limits of Evil: Variations on a Strawsonian Theme // *Responsibility, Character and the Emotions* / Ed. F. D. Schoeman. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – 256-286 p.
10. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O'zbekiston, 2019. – 29 b.